

Kroužek pro přírodovědecké talenty - 2019

II – lekce 27

MĚSÍC - II

MĚSÍC - opakování

- nejbližší kosmické těleso - 1,3 s
- po Slunci 2. nejjasnější těleso na obloze
- přibližně stejný zdánlivý průměr jako Slunce - 32'
- jediné těleso, které navštívil člověk - 12
- vázaná rotace – přivrácená / odvrácená strana
- Země-Měsíc - dvojplaneta

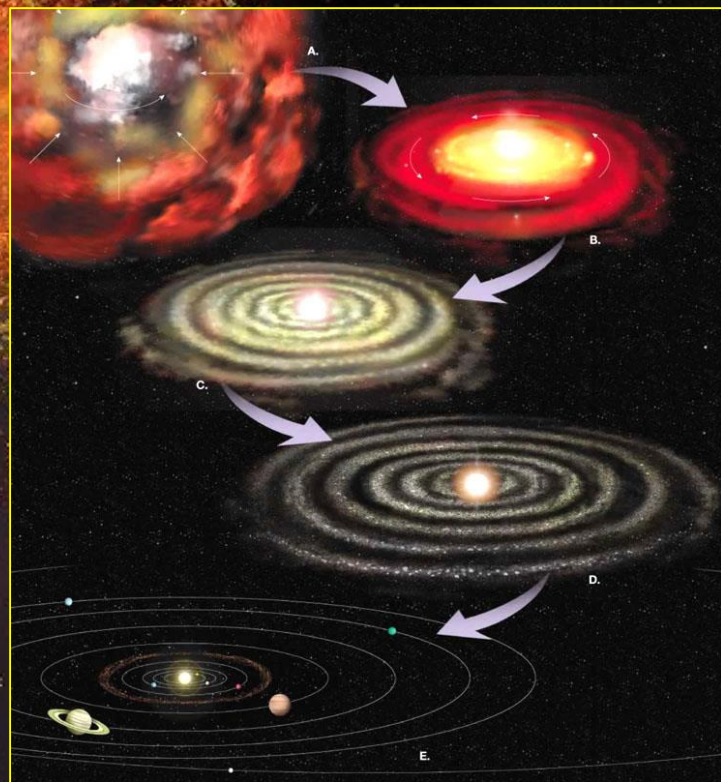

Kde se vzal?

Jak vznik(a)la sluneční soustava?

Teorie (různé):

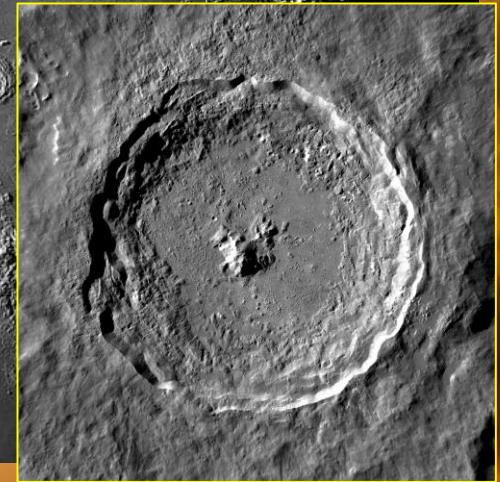
„velká“ srážka / impakt (planeta Theia)
modifikace – více menších impaktů (min. 2 měsíce)

Éry a geologické události (před):

- 4,53 – 3,92 mld let (přednektarická éra) – vznik Měsíce a formování kůry, silné bombardování asteroidy
- 3,92 – 3,85 mld let (nektarická éra) – vznik mnohaprstencových pánví (např. pánev Nectaris – Mare Nectaris)
- 3,85 – 3,2 mld let (imbrická éra) – planetka 100 km, pánev Imbrium; 2 fáze – vznik pánví, vyplnění čedičem při vulkanické aktivitě (dnešní moře)
- 3,2 – 1,2 mld let (erastothénská éra) – vznik mírně erodovaných kráterů, sekundární krátery (paprsky) již zahlazené (Eratosthenes)
- 1,2 mld let – dnes (kopernická éra) – vznik mladých kráterů se světlými paprsky (Koperník, Tycho)

Vývoj Měsíce

Video:

- 4,53 – 3,92 mld let (*přednektarická éra*)

- 3,92 – 3,85 mld let (*nektarická éra*)

- 3,85 – 3,2 mld let (*imbrická éra*)

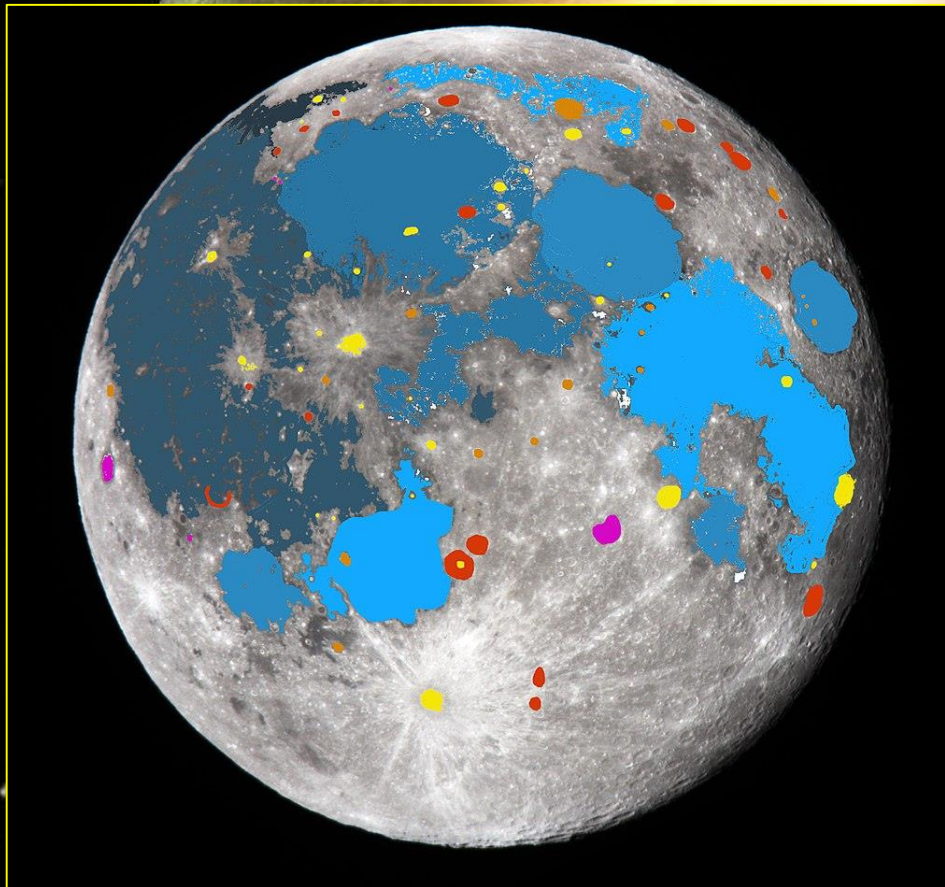
- 3,2 – 1,2 mld let (*erastothénská éra*)

- 1,2 mld let – dnes (*kopernická éra*)

EVOLUTION OF THE MOON

Stáří útvarů

1	
■ a	■ b
■ c	■ d
2	
■ a	■ b
■ c	■ d
■ e	

- 4,53 – 3,92 mld let (přednektarická éra)
- 3,92 – 3,85 mld let (nektarická éra)
- 3,85 – 3,2 mld let (imbrická éra)
- 3,2 – 1,2 mld let (eratosthénská éra)
- 1,2 mld let – dnes (kopernická éra)

1 - Stáří kráterů

- a - éra nektarická
- b - éra imbrická
- c - éra eratossthénská
- d - éra kopernická

2 – Stáří moří

- a - éra přednektarická
- b - éra nektarická
- c - éra raně imbrická
- d - éra pozdně imbrická
- e - éra eratossthénská

Srovnání se Zemí

Rovníkový průměr: 3 476 km (1 / 3,7)

Objem: 1 / 50

Hmotnost: 73×10^{21} kg (1 / 81)

Tíhové zrychlení: $1,62 \text{ m/s}^2$ (1 / 6)

Úniková rychlost: $2,4 \text{ km/s}^2$ (11,2)

Průměrná hustota: $3 344 \text{ kg/m}^3$ (5 515)

Atmosféra: NE (N_2 78%, O_2 21%, Ar 1%; CO_2 0,04%, Ne, He, ...)

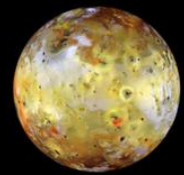
Země (1)   **Mars (2)**   **Planetka Ida**   **Jupiter (69)**   **Saturn (62)**   **Uran (27)**   **Neptun (14)**   **Pluto (5)**   **Eris**

Měsíc

Phobos
Deimos

Dactyl

Io

Europa

Ganymede

Callisto

Mimas
Enceladus

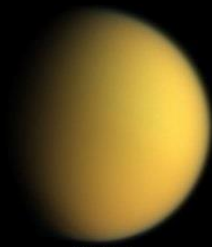
Tethys

Dione

Rhea

Titan

Hyperion

Iapetus

Phoebe

Puck
Miranda

Ariel

Umbriel

Titania

Oberon

Proteus

Triton

Nereid

Charon

Dysnomia

Země

**Porovnání
měsíců**

Pohyb Měsíce po obloze a jeho změny

Rotace i pohyby Země ale i Měsíce

*Střední doba mezi dvěma průchody Měsíce poledníkem – 24 hod 50 min
(za 1 hod o svůj průměr)*

Střední doba mezi dvěma průchody Slunce poledníkem – ???

Rotace kolem osy

jednou za 27,3 dne, ale za stejnou dobu oběhne Zem

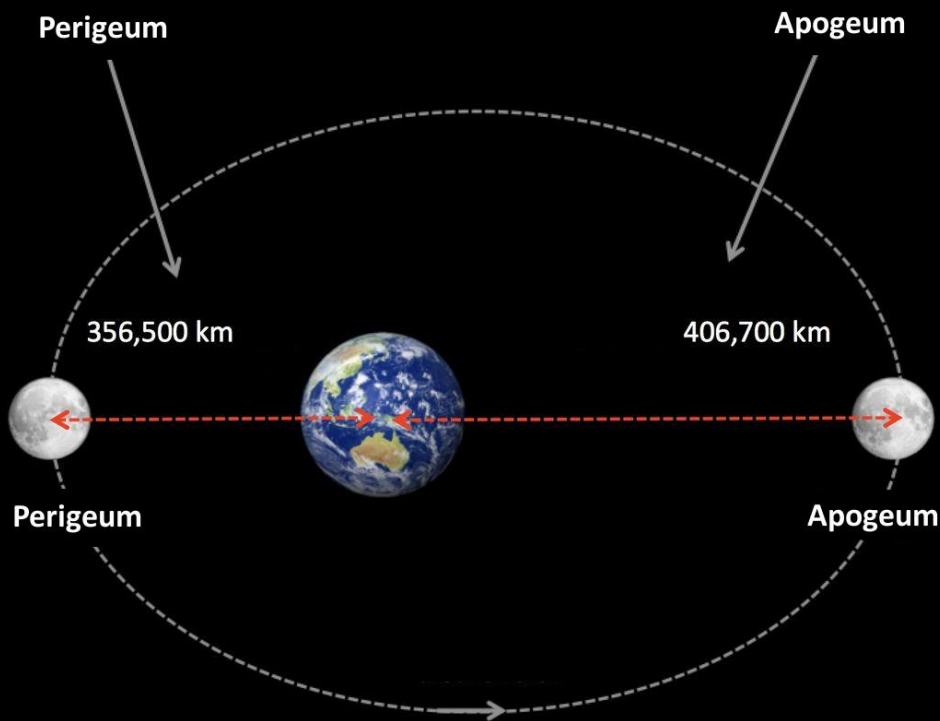
*vidíme stále stejnou (přivrácenou) stranu
= „vázaná rotace“*

(Luna 3 – 7.10.1959 !!!)

Oběh kolem Země

Dráha = elipsa

přízemí – 356 500 km

odzemí – 406 700 km

střední vzdálenost – 384 400 km

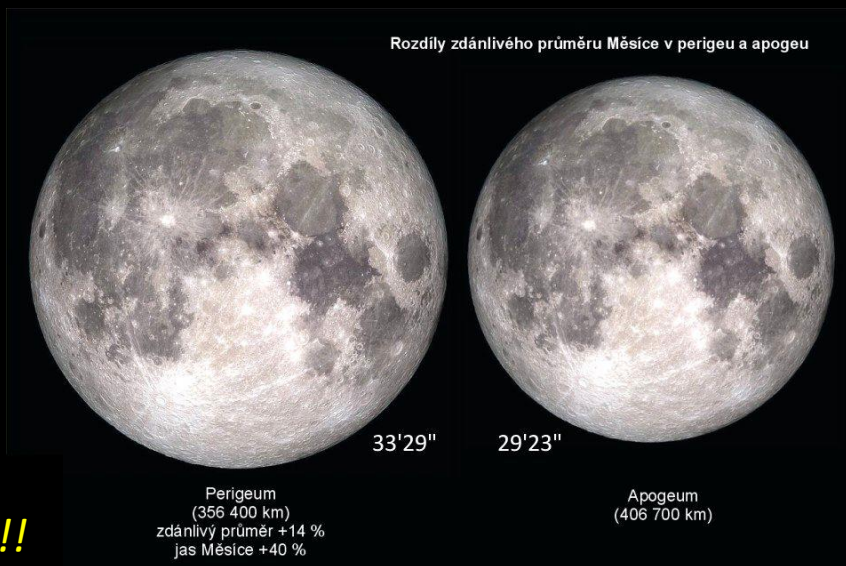
(30 průměrů Země)

Země

Měsíc

Doba oběhu (siderický měsíc) = 27,3 dne

Střední rychlost oběhu – 1,02 km/s = 3 680 km/h

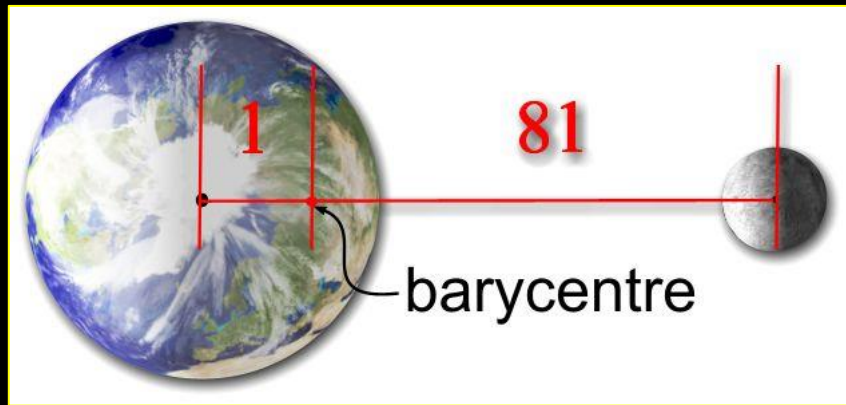
(Keplerovy zákony)

Dráha ALE – není uzavřená křivka (neustále se mění) !!!

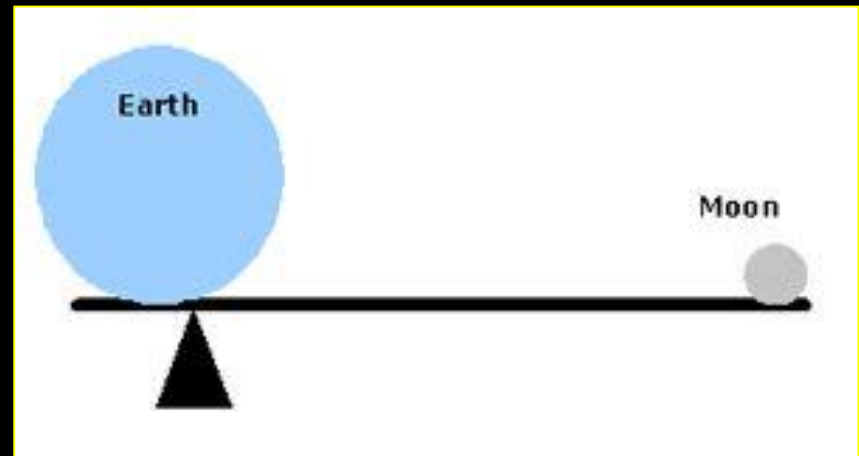

Obíhá Měsíc kolem Země?

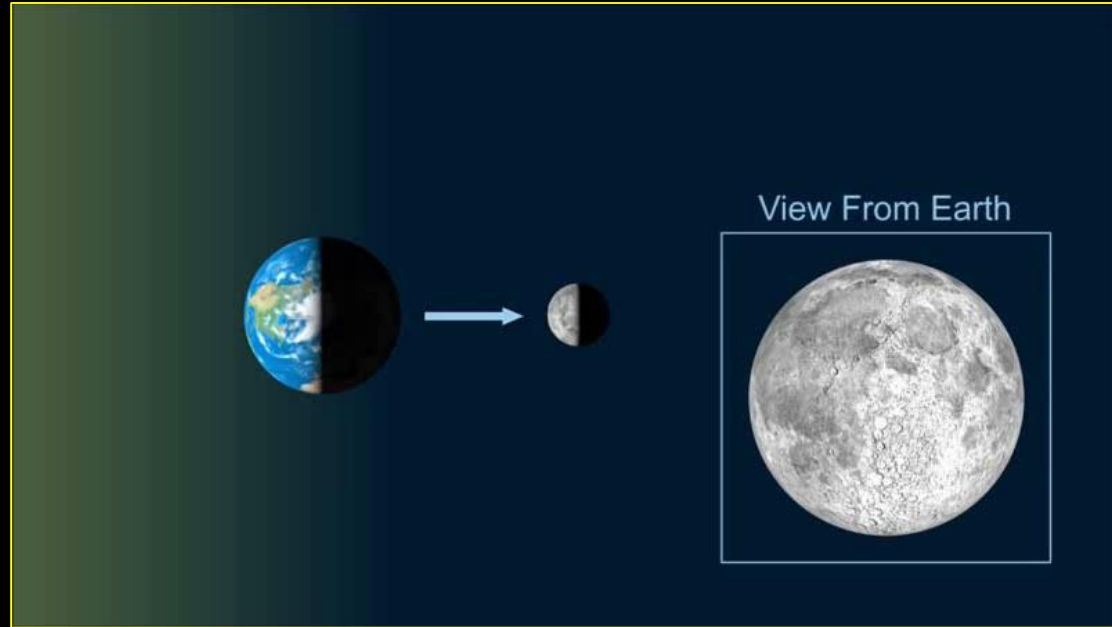
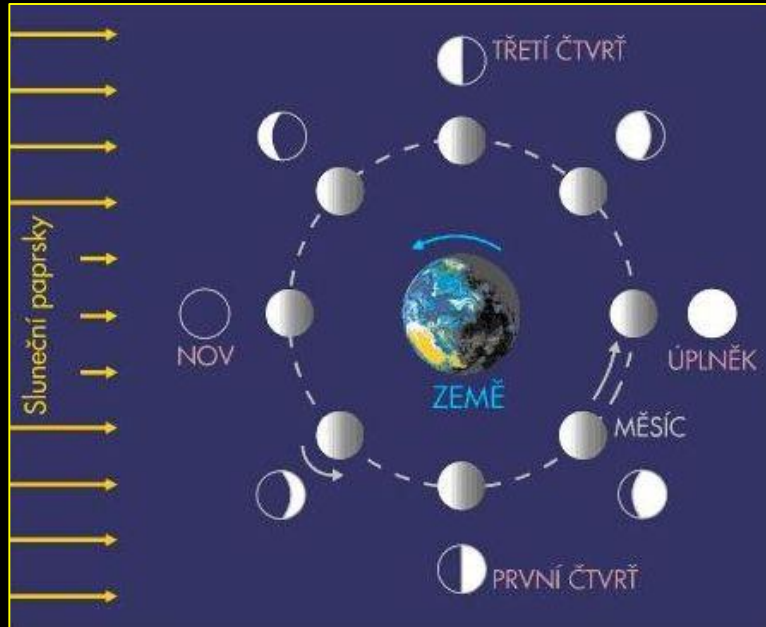
NE!!! – Měsíc i Země obíhají kolem společného těžiště (barycentra)

4 700 km od středu Země (mezi Z a M)

Obíhá Měsíc kolem Země?

Pokud Zemi zastavíme (nebo letíme s ní nad severním pólem)

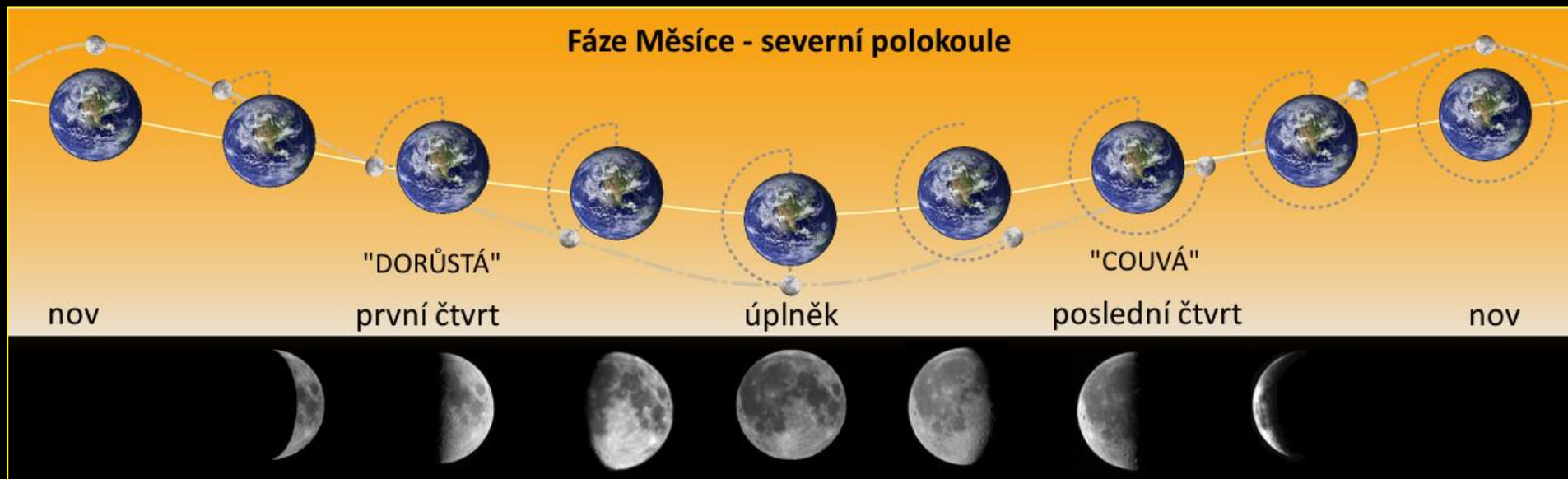
*Synodický měsíc (od novu k novu) – 29,53 dne
Lunace – číslování od 17.1.1923 (např. v HR)*

Obíhá Měsíc kolem Země?

Jenže Země obíhá Slunce průměrnou rychlostí - $29,8 \text{ km/s} = 107\,280 \text{ km/h} !!!$

Střední rychlost Měsíce kolem Země je „jen“ $1,02 \text{ km/s}$

Po „eliptické“ dráze kolem Slunce letí těžiště soustavy Z-M
Kolem této dráhy se „vlní“ Měsíc (více) i Země (méně – $1/81$)

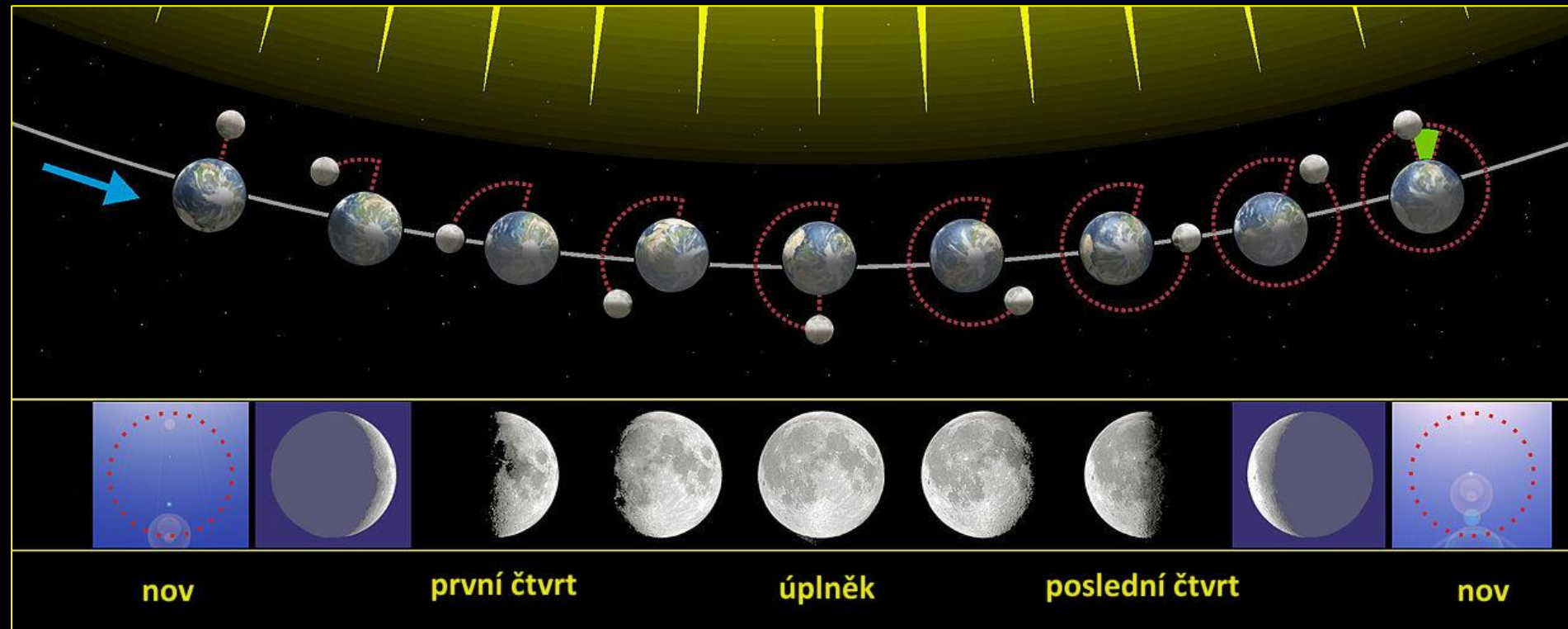
Fáze Měsíce

„D“

siderický měsíc vs. synodický

27,3 dne vs. 29,5 dne

„C“

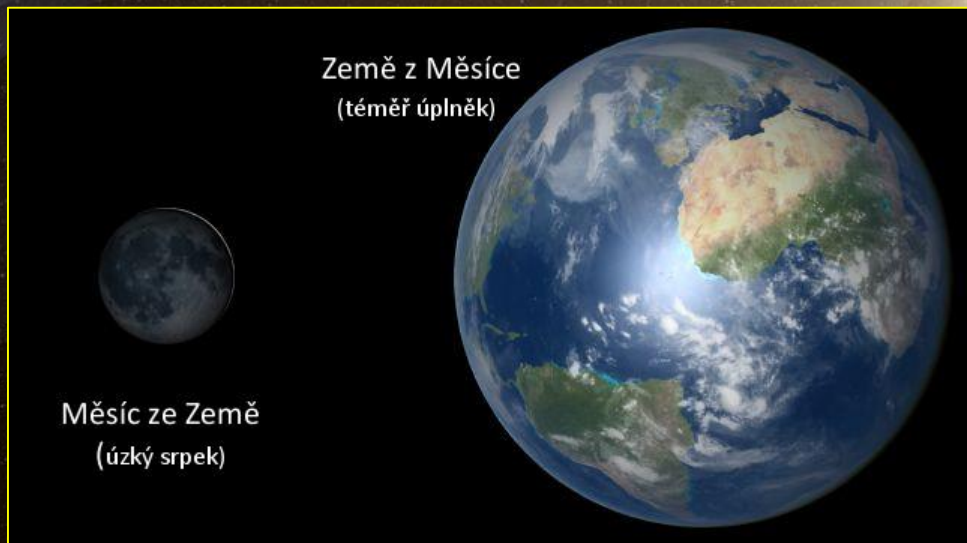
podobně hvězdný a sluneční den na Zemi (rozdíl jen cca 4 minuty)

Popelavý svit ???

60x

Země z Měsíce
(téměř úplněk)

Měsíc ze Země
(úzký srpek)

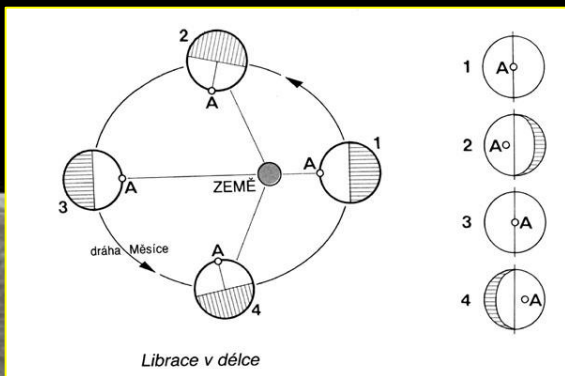
Librace *(kývavé pohyby Měsíce)*

vázaná rotace Měsíce + librace

- 59% povrchu ze Země
- Země na se měsíčním nebi pohybuje kolem střední polohy

1) librace v délce (+/- 7°54')

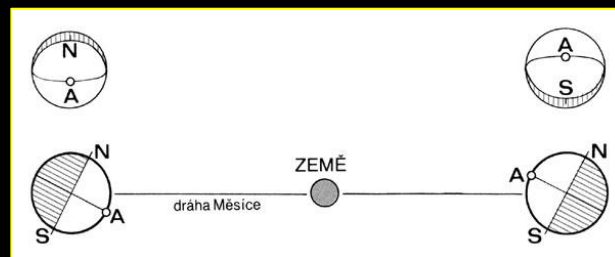
- vázaná rotace (stálá rychlost)
- eliptická dráha (různá rychlost)

59%

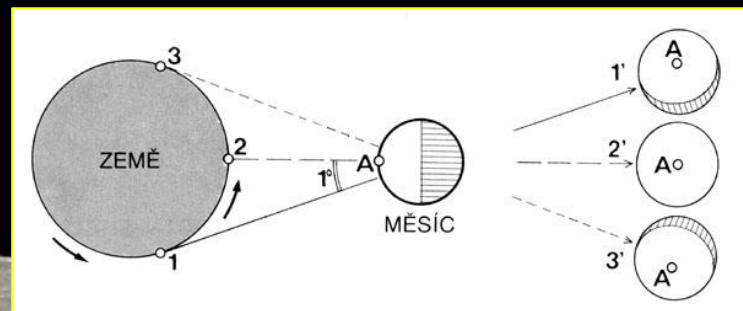
2) librace v šířce (+/- 6°50')

- sklon osy rotace k rovině dráhy

3) librace paralaktická (+/- 1°)

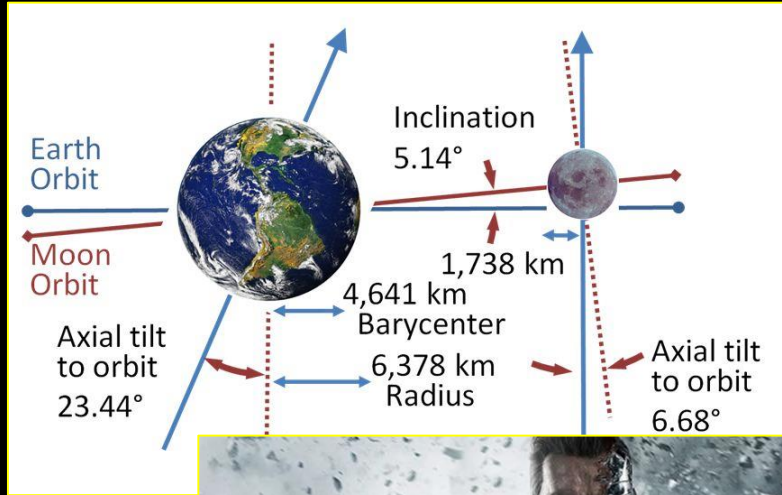
- pozorování z různých míst na Zemi

4) librace fyzická (změny rotace, ... - nepatrná)

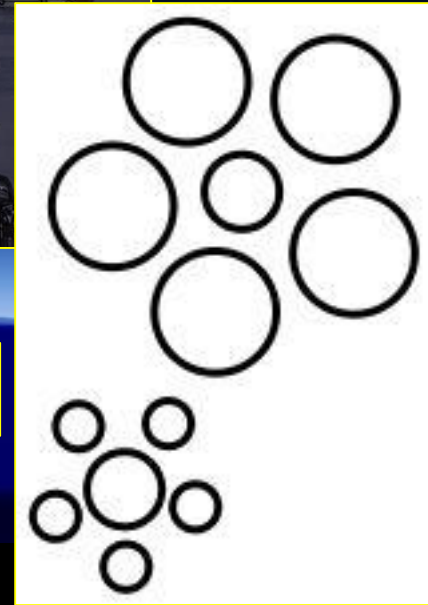

Změny Měsíce (souhrn)

*terminátor – rozhraní světla a stínu
(denní a noční strany)
ranní / večerní terminátor – D / C*

„Měsíční iluze“

DŮ: malíček, fotka, ...

U obzoru se Měsíc (ale i Slunce) jeví větší

Zatmění ???

Zatmění Slunce – Měsíc v novu

Zatmění Měsíce – Měsíc v úplňku

Slunce, Země, Měsíc
v jedné přímce

(Měsíc poblíž uzlu své dráhy)

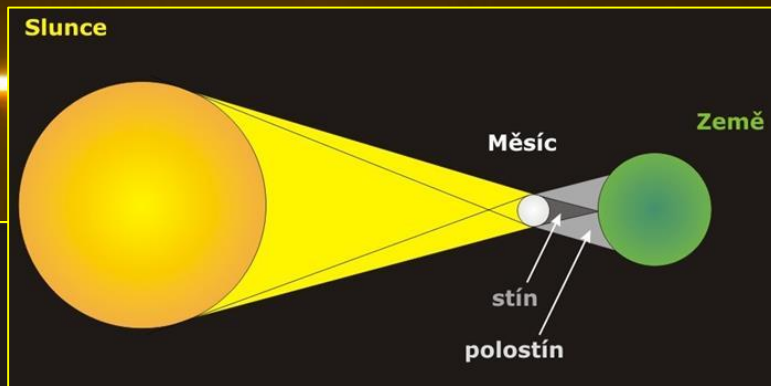
Pokud by byla rovina oběžné dráhy Země (ekliptika) i Měsíce stejná:

- při každém novu – zatmění Slunce
- při každém úplňku – zatmění Měsíce

Sklon dráhy k ekliptice – $5,15^\circ$:

- při novu a úplňku většinou k zatmění nedojde

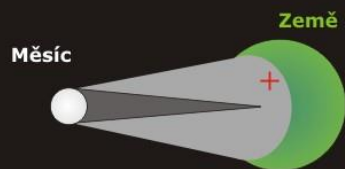
Zatmění Slunce

Vznik tří druhů zatmění Slunce

poloha pozorovatele

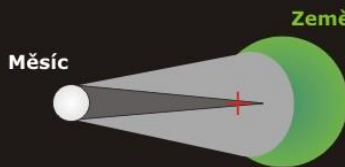
jak vypadá zatmění

mimo osu zákrytu
v polostínu

částečné

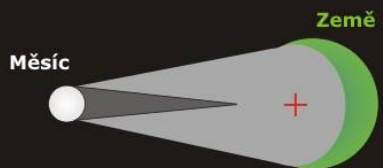
Měsíc zakryje jen
část slunečního disku

přímo v zákrytu
v úplném stínu

úplné

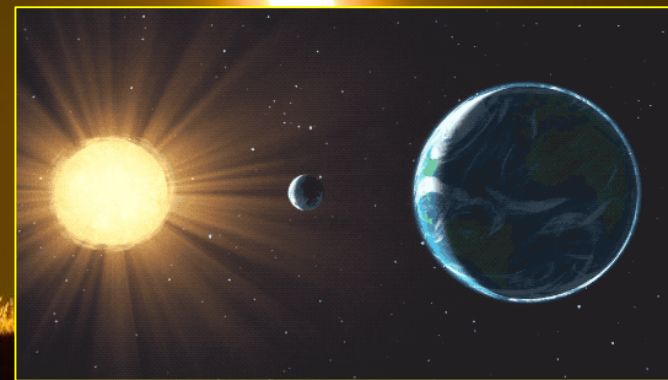
Slunce zmizí z oblohy,
kolem něj začne být
vidět koróna

přímo v zákrytu,
ale Měsíc je tak
daleko, že úplný
stín na Zemi ne-
dopadá

prstencové

Měsíc je uprostřed
slunečního disku,
ale nezakryje ho celý

Úplné zatmění Slunce

- Měsíc je $\sim 400\times$ menší než Slunce, ale $\sim 400\times$ blíže $\rightarrow \sim$ stejný úhlový průměr
- Měsíc v novu
- vzácný jev (Měsíc neobíhá v rovině ekliptiky)
- sice 2 - 5 zatmění za rok, ale pro 1 místo na Zemi v průměru 1 za 360 let
- pás totality – šířka maximálně 270 km
- maximální doba trvání – 7 min 31 s
- lze pozorovat planety, jasné hvězdy
- při částečné fázi – chránit zrak !!!
- důkaz platnosti OTR – ohyb světla v gravitačním poli

Úplné zatmění Slunce

Úplná zatmění Slunce v Česku:

SE2015Mar20T

Made by Xavie
Pas totality 7.10.2135

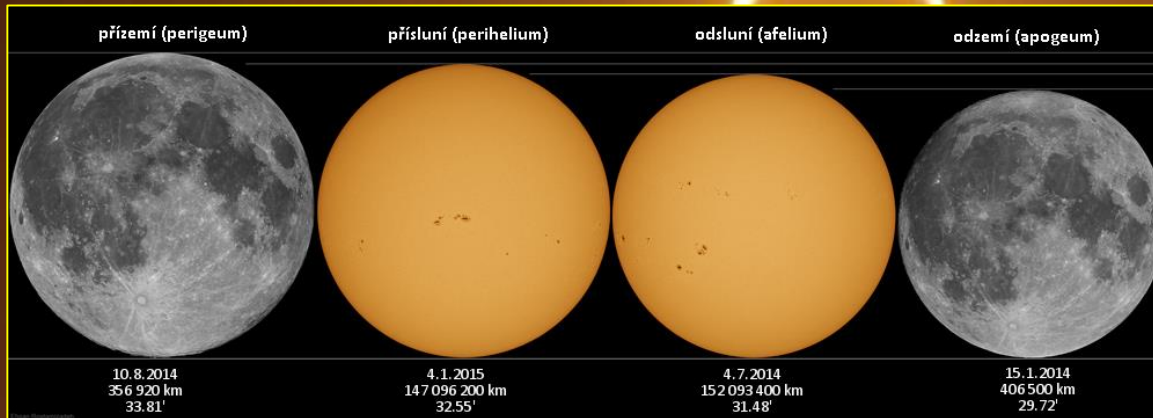

Prstencové zatmění Slunce

Dráhy Země kolem Slunce, podobně jako Měsíce kolem Země:

- mají tvar elipsy → úhlový rozměr se mění během oběhu

- dráha Měsíce má větší výstřednost

Oblast úplného zatmění - pokud stín dopadne na Zemi

Oblast částečného zatmění

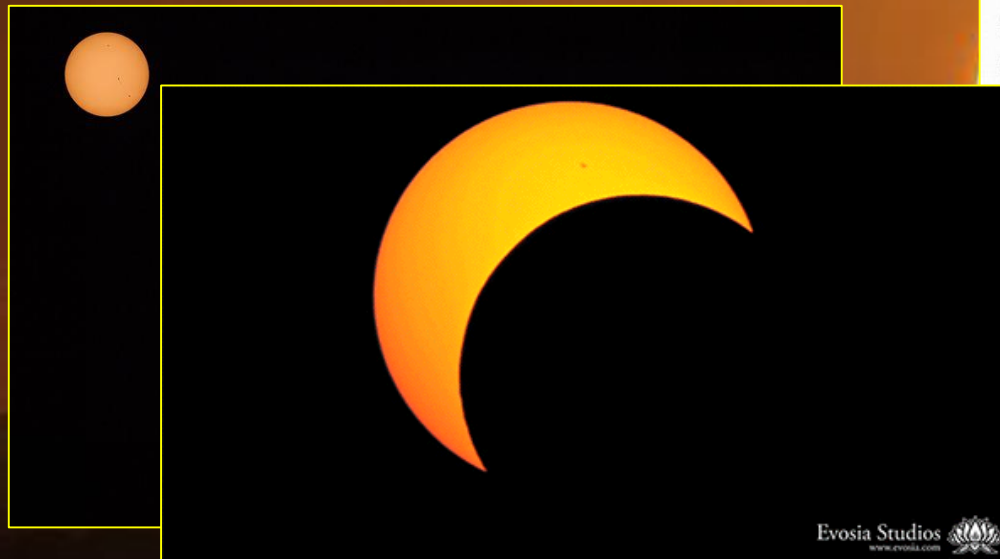
Sluneční svit

Měsíc

Polostín

Stín

Oblast prstencového zatmění

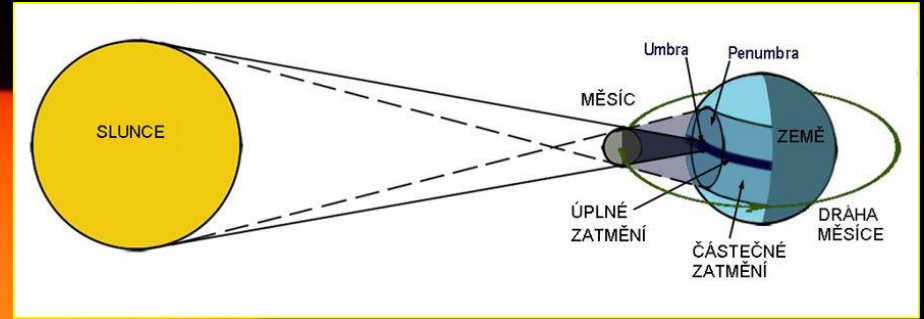
Částečné zatmění Slunce

Částečné zatmění nastává,

pokud je pozorovatel v polostínu:

- před nebo po zatmění úplném nebo
prstencovém

- při zatmění částečném

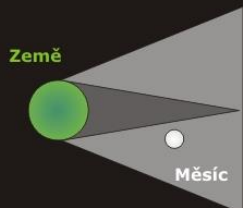

*Při pozorování vždy
chránit zrak vhodným
filtrem !!!!!*

Zatmění Měsíce

Vznik tří druhů zatmění Měsíce

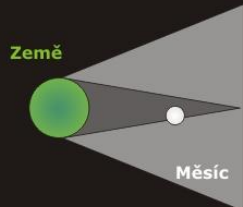

poloha Měsíce jak vypadá zatmění

Měsíc prolétá pouze polostínem Země

polostínové

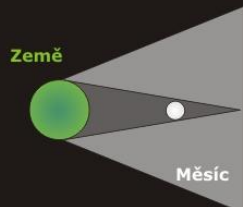
Téměř si ho nelze všimnout. Měsíční úplňk jen trochu méně jasně svítí.

Do plného stínu Země se dostane jen část Měsíce

částečné

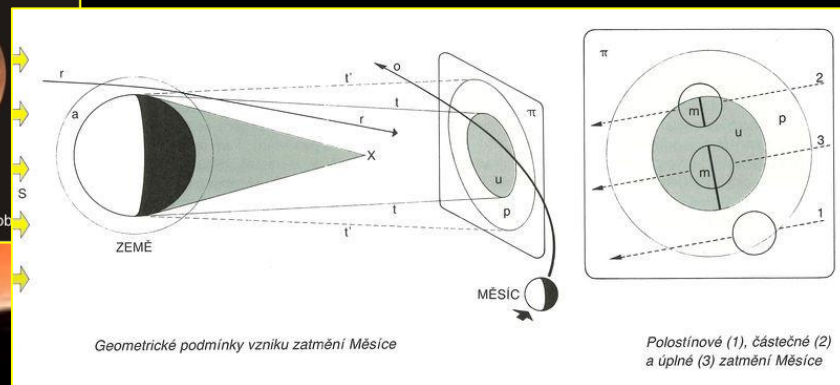
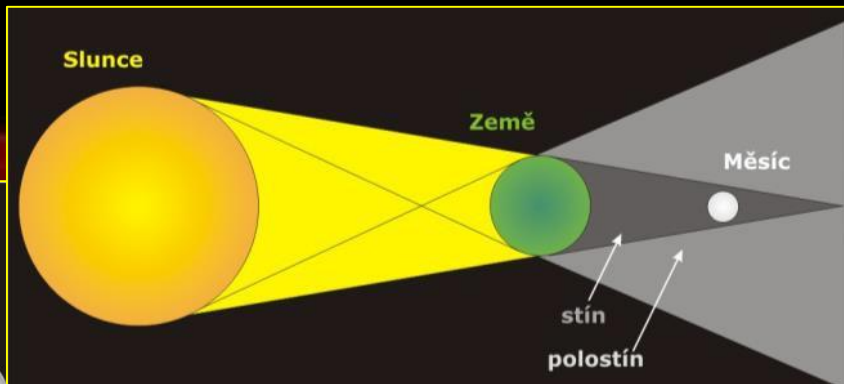
Část měsíčního disku je ponořena ve tmě. Zbývá část svítit méně než při úplňku.

Měsíc prolétá plným stínem Země

úplné

V úplném stínu Země kupodivu není úplná tma. Měsíc zbarví do červena sluneční paprsky rozptýlené zemskou atmosférou.

Úplné zatmění Měsíce

- stín Země u Měsíce - $\sim 80'$ ($2,5 \times$ Měsíc); polostín – $\sim 145'$
- Měsíc v úplňku
- není tak vzácný jev jako úplné zatmění Slunce
- sice 2 - 3 zatmění za rok, ale pozorovatelné z celé polokoule (kde je vidět Měsíc)
- maximální doba trvání úplné fáze – 107 minut
- rychlost Měsíce ~ 1 km/s (1 800 km/h) – pohyb stínu od 0,5 km/s (rovník)
- polostínová část zatmění – téměř nepozorovatelná
- při úplném zatmění, pokud by Země neměla atmosféru, byl by Měsíc tmavý
- díky lomu a rozptylu slunečního světla atmosférou – narudlá barva (podobně při V a Z Slunce); barva a tmavost zatmění závisí na stavu atmosféry

polostínové zatmění

Zatmění Měsíce

Aristarchos ze Samu – 3. stol. př. n. l. – „Koperník starověku“

- „zakladatel“ heliocentrického systému

- velikost stínu při zatmění Měsíce

→ Slunce mnohem větší než Země

- poměr velikostí Měsíce, Země a Slunce:

Měsíc asi 3x menší než Země (3,7x)

Slunce asi 7x větší než Země (109x)

Slunce 19x dál než Měsíc (395x)

- hypotéza - vesmír je nekonečný a hvězdy jsou vzdálená slunce

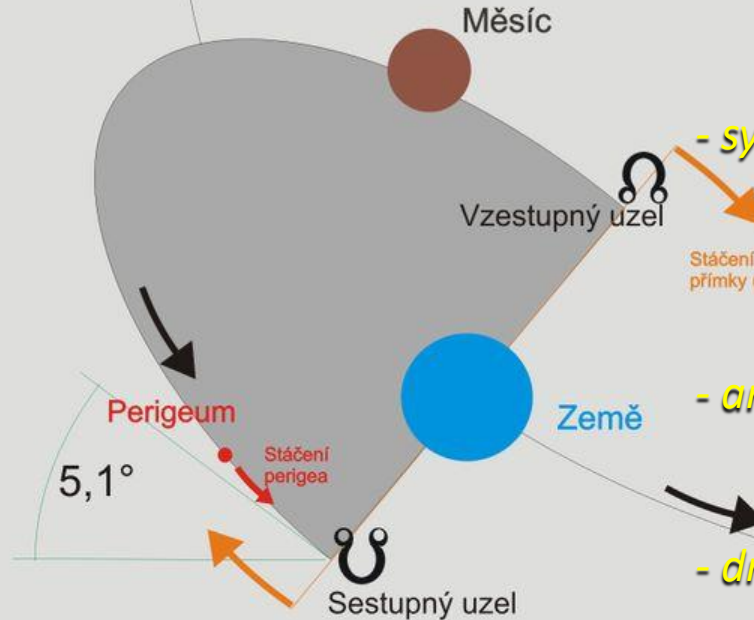

Měsíc jako časová jednotka

Slunce

Rovina ekliptiky

- siderický – 27 d 7 h 43 m 11,5 s

doba oběhu vzhledem dané hvězdě

- tropický – 27 d 7 h 43 m 3 s

vzhledem k jarnímu bodu (pohyb JB na Z)

- synodický – 29 d 12 h 44 m 2,8 s

vystřídání fází, stejná poloha vůči Slunci

Stáčení uzlové přímky (18,61 let)

(důsledek pohybu Země kolem Slunce)

- anomalistický - 27 d 13 h 19 m

od perigea k perigeu (stáčení perigea; 8,85 r)

- drakonický - 27 d 5 h 5 m 35,8 s

od uzlu k uzlu (stáčení uzlové přímky; 18,61 r)

(na pohybu uzlů k Z závisí perioda zatmění)

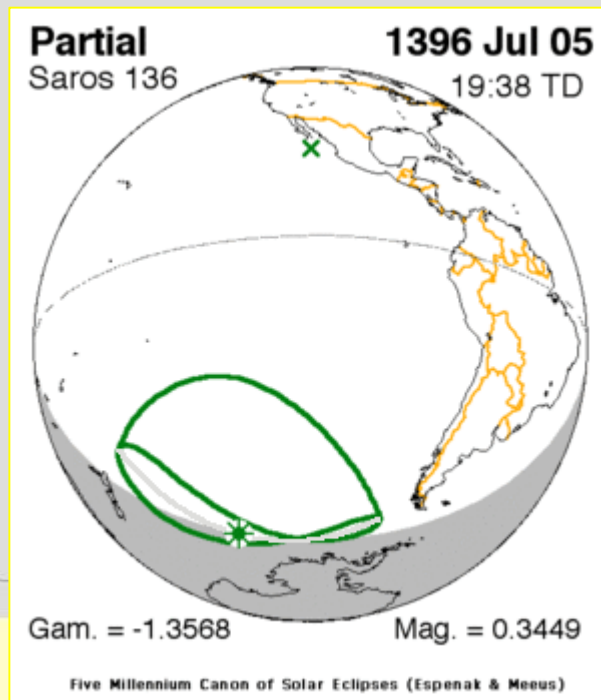
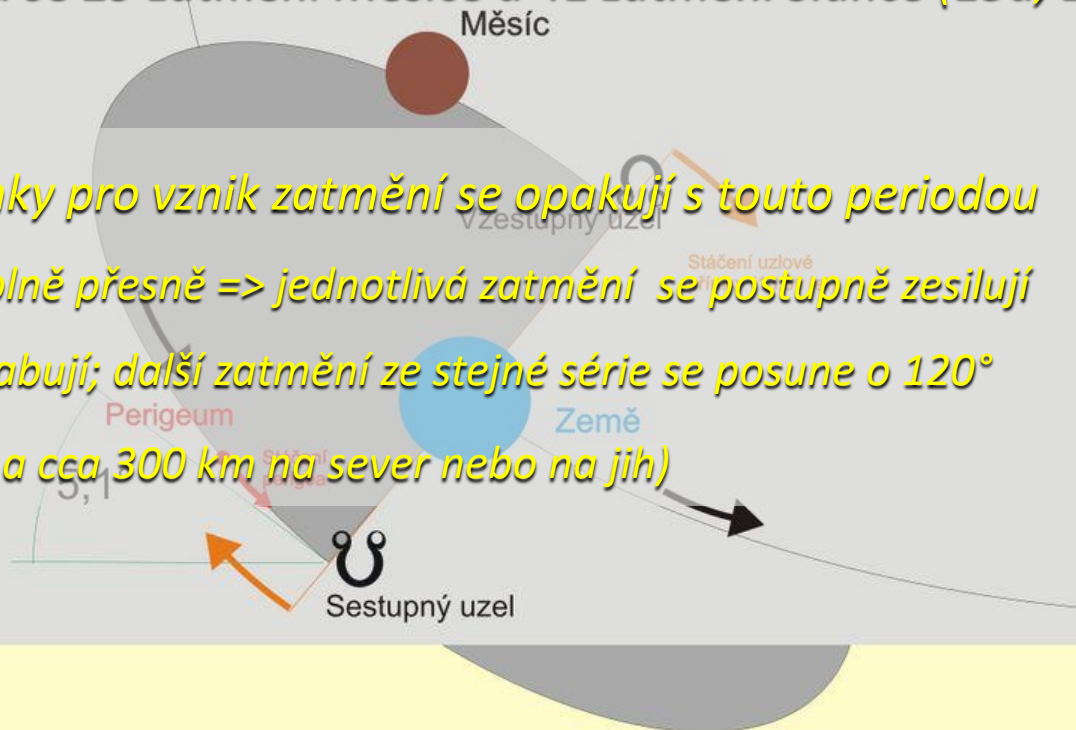
Saros

- perioda 6 585 dní (18 let 10 nebo 11 dní) = 223 synodických a 242 drakonických oběhů, tj. Měsíc je ve stejném postavení vůči Slunci (stejná fáze) i vůči uzlům

- vystřídá se 29 zatmění Měsíce a 41 zatmění Slunce (15ú, 15č, 11p)

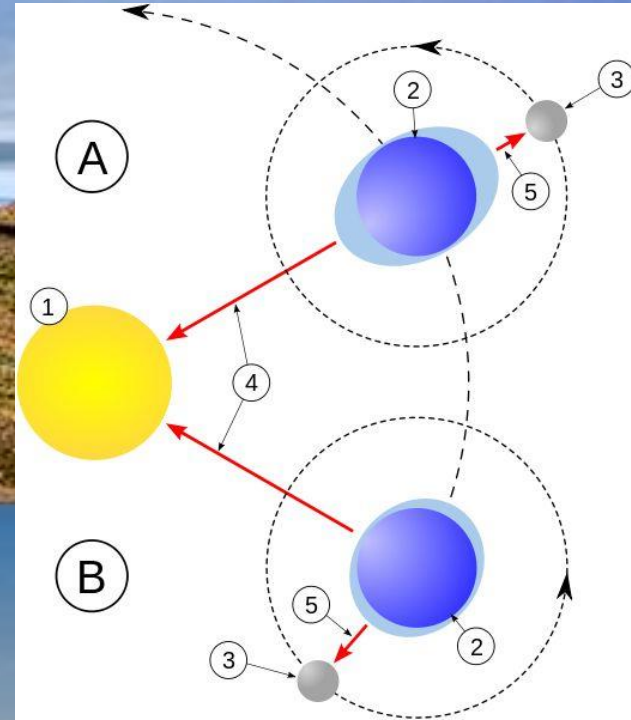
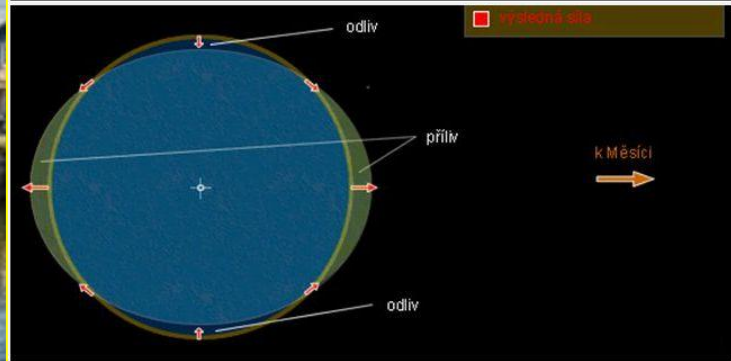
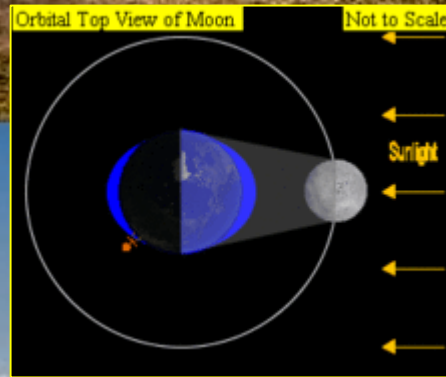
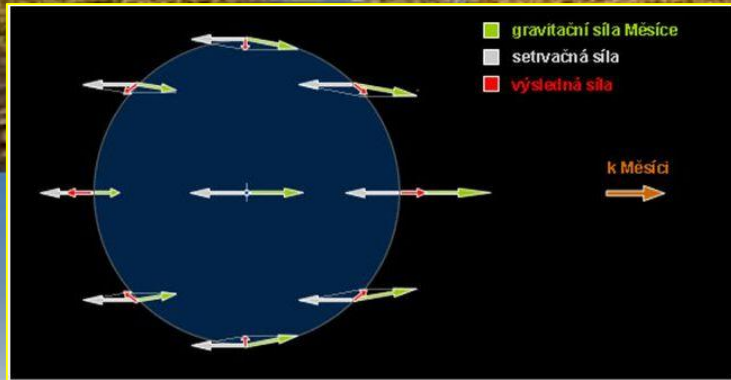
- podmínky pro vznik zatmění se opakuji s touto periodou (ale ne úplně přesně => jednotlivá zatmění se postupně zesilují nebo zeslabují; další zatmění ze stejné série se posune o 120° na západ a cca 300 km na sever nebo na jih)

Slapy ???

dmuť mořské hladiny - příliv / odliv

- deformace hladiny, ale i zemské kůry – Měsíc, Slunce
- rozpad těles (např. komety, satelity u Jupiteru) – Rocheova mez

- rozdíl:

- gravitačního působení Slunce, Měsíce ($1/r^2$)
- odstředivé síly - oběh kolem barycentra (stejná)
- vliv Měsíce a Slunce se sčítá (vektorově)
- skočný příliv – sčítají se (nov, úplňk)
- hluchý příliv – odčítají se (čtvrt)

Slapy

- *zabrzdnění rotace Měsíce - vázaná*
- *brždění rotace Země (1,7 s / stol.)*
- *vzdalování Měsíce (4 cm / rok)*
- *opakování po 12 hod 25 min*
- *výška:*

*na volném moři – max. 80 cm
u pobřeží - až 20 m (profil)*

*- pro různá místa různé - komplikované
- přístavní čas*

Psychologický test NASA

Vaše kosmická loď ztroskotala na měsíčním povrchu.

Podle programu jste se měli setkat s mateřskou lodí ve vzdálenosti 300 km na osvětlené straně.

Při tvrdém přistání byla vaše kosmická loď poškozena a její zařízení zničeno.

Podařilo se vám zachránit pouze 15 předmětů.

Život posádky závisí na tom, zda se dostanete k mateřské lodi.

Vaším úkolem je proto vybrat pro třístakilometrovou cestu nejpotřebnější věci.

Psychologický test NASA

Uvedených 15 předmětů seřadte podle pořadí důležitosti pro záchranu života.

Číslem 1 označte nejdůležitější předmět, číslem 2 druhý nejdůležitější , ...

PŘEDMĚT
Krabička zápalek
Koncentrovaná potrava
Padákové hedvábí
20 m nylonového lana
Přenosné topné těleso na sluneční baterii
Dvě pistole ráže 7,62 mm
Krabice dehydrovaného mléka
Magnetický kompas
Dvě (50 kg) nádrže s kyslíkem
Hvězdná mapa měsíční oblohy
Samonafukovací záchranný člun
25 l vody
Signální rakety
Brašna první pomoci s injekčními jehlami
Přijímač a vysílač s frekvenční modulací na sluneční baterie